

Wij Joden, eh Friezen, knielen alleen voor God

Eric Hoekstra

Gearfetting

Hast alle Friezen kenne it ferhaal oer Gemma fan Burmania en 'e Fryske delegaasje dy't stean bleau, wylst alle oare eallju knibbelen foar Filips II. Gemma soe doe sein hawwe: 'Wy Friezen knibbelje allinne foar God'. Yn dat identiteitsfoarmjende ferhaal ûnderskied ik trije eleminten: de persoan fan Gemma fan Burmania, it stean bliuwen en de sakrekt oanhelle útspraak. Fan dy trije binne twa optocht troch Jacobus Scheltema. It stean bliuwen soe wier bard wêze kinne, mar faaks alhiel net ûngebrûlik wêze. De fraach is no: wêr hat Scheltema ynspiraasje fûn foar it idee fan in folk dat allinne foar God op 'e knibbels giet? Ik wol derop út, dat er dat út it Bibelferhaal Ester hat, en dat Joaden wol folle faker as foarbyldfolk tsjinje foar oare folken. By einsluten wiis ik derop, dat it nijsgjirrige oan dit ferhaal net is oft it al of net wier bard is, mar it bysûndere is dat safolle Friezen dat sá graach leauwe wolle, dat it noch altyd tige bekend is. En op sa'n wize seit it in soad oer it selsbyld dat Friezen fan harrensels hawwe wolle.

Inleiding*

Dit artikel gaat over het verhaal van Gemma van Burmania en de Friese delegatie die bleef staan bij de troonsbestijging van Philips de Tweede, en die antwoordde op het waarom van hun blijven staan: 'Wy Friezen knibbelje allinne foar God'. Dit verhaal bevat drie elementen: de persoon Gemma van Burmania, de handeling van het staan blijven en het gezegde. Van deze drie elementen is het blijven staan mogelijk echt gebeurd, terwijl de andere twee er later door Jacobus Scheltema bij bedacht zijn aan het begin van de 19^e eeuw (sectie 2). De vraag rijst wat de bron is voor de romantische toevoegingen van Scheltema. Het antwoord is, dat die bron vermoedelijk het Joodse Bijbelboek Esther is (sectie 3). Dat is niet vreemd, want de Friezen zagen zichzelf reeds in de middeleeuwen als een uitverkoren volk (Mol & Smithuis 2008), net als de Joden. Het sterke verhaal over Gemma van Burmania en zijn Friese delegatie wordt door de Canon van de Geschiedenis van Friesland (2008/2001), op zichzelf genomen terecht, gereduceerd tot een gezegde dat later bedacht is. Daarmee gaat de Canon echter voorbij aan het feit dat het voor identiteitsbepalende verhalen van gering belang is of ze waar zijn of niet. Veel interessanter is wat het (voort)bestaan van zulke verhalen zegt over wat men omtrent zichzelf gelooft, aangezien identiteit niet een kwestie is van

verhalen die ‘waar gebeurd’ zijn, maar van verhalen die men aangaande zichzelf graag gelooft. Dat het verhaal in de vorm waarin Scheltema het heeft gegoten, nog altijd bekend is bij veel Friezen, betekent dat Friezen zichzelf nog altijd graag als vrijheidslievend zien. Of ze dat werkelijk zijn, is een tweede, maar uit de populariteit van het verhaal blijkt wel dat ze graag van zichzelf geloven dat ze vrijheidslievend zijn (sectie 4).

De elementen van het verhaal

De Canon sluit venster 7 (Friese Vrijheid) af met: *Gezegden als: ‘Wij Friezen knielen alleen voor God’ en ‘Liever dood dan slaaf’ zijn pas later bedacht* (over Friese vrijheid, zie verder bijvoorbeeld Vries 2015). Het is echter niet van belang ontbloot dat dergelijke gezegden ook later nog bedacht werden en zich een grote populariteit onder het gewone Friese volk verwierven. Of zulke verhalen nu bedacht zijn of waar gebeurd, het wijst erop dat er een vrijheidsdrang is, die zich uit in sterke verhalen over de eigen vrijheidslievendheid. Wat iemand omtrent zichzelf gelooft, zegt veel omtrent zijn karakter. Dat geldt evenzeer voor individuen als voor groepen (volken). Trouwens, daarnaast is er op het bedachte karakter van de anekdote over de Friezen die blijven staan wat af te dingen. Daartoe moeten we drie elementen in het verhaal nader beschouwen:

1. de leidende rol van Gemma van Burmania;
2. de Friese delegatie die blijft staan bij de inhuldiging van Philips de Tweede;
3. de uitspraak ‘Wy Friezen knibbelje allinne foar God’ en de oorsprong daarvan.

Hoewel twee van de drie elementen bedacht zijn, is één ervan mogelijk wel waarheidsgetrouw. Elementen (1) en (3) zijn namelijk later toegevoegd door Jacobus Scheltema (1805), maar element (2) wordt gerapporteerd door Pierius Winsemius (1646) en heeft dus een structureel andere en oudere status. Een en ander is te vinden in een zeer helder artikel van Van der Meulen (1934) getiteld ‘De Standfries’. Ik citeer uit diens artikel het volgende over Scheltema:

In 1805 duikt het plotseling op uit: „Staatkundig Nederland” van Mr. Jacobus Scheltema: „Gemme van Burmania was één der Friesche afgevaardigden tot de inhuldiging van Philips in 1555, die bij de vordering om den Eed volgens een gewoonte bij de vorsten van het Oostenrijksche Huis geknield af te leggen, zulks weigerden en rustig met het antwoord: „Wij knielen voor niemand dan voor God Almachtig”, staande den Eed aflegden”.

Scheltema vertelt het verhaal nog eens in 1823:

. . . dat Gemme van Burmania, zijnde aan het hoofd der Friezen, die naar Brussel trokken weigerde aan de hoofdzeden van den huize Oostenrijk te voldoen en den eed op de knieën af te leggen, maar sierlijk op de aanvraag hiertoe antwoordde: „Dy Friezen knielje linne for God.”

Merk trouwens ook op dat Scheltema het gezegde in 1805 nog in het Nederlands citeert, maar in 1823 in het Fries. Daarbij valt de interferentie ‘knielje’ op (ook te vinden by Gysbert Japicx), die later gecorrigeerd zal worden tot ‘knibbelje’.

Scheltema verwijst vaag naar een bron waar hij deze informatie gevonden zou hebben, zonder die te specificeren. Het zou om zijn broer Paulus Scheltema kunnen gaan, die de bijnaam Paulus Liger had (Breuker & Janse 1997:50, Breuker 2014: 223-234). Wat de onbekende bron ook mag zijn, Van der Meulen zegt er het volgende over:

Op betrouwbaarheid kan m.i. deze bron geen aanspraak maken, daar het korte citaat van Scheltema, vergeleken met wat Winsemius en het Charterboek vermelden, niet met de werkelijkheid overeenstemt. Immers, het citaat noemt Gemme als leider der deputatie 2); hiertegenover wordt in het Charterboek steeds de abt van Lidlum, Isbrand, het eerst vermeld, Burmania volgt nog na de Raden des Keizers en zelfs nog na het andere „Heerschap”. En als er een „verbaal” van het gebeurde geschreven wordt, dan is het weer de abt, die dit stuk het eerst onderteekeent en het namens de anderen van zijn zegel voorziet. Dit bevreemdt ons geenszins; de edelen vormen den tweeden stand, de geestelijkheid daarentegen „de eerste ende meeste Staeten”.

Kortom, zowel kennis van de geschiedenis als kennis van de betrouwbaarheid van de Scheltema's leiden tot de conclusie dat element (1) van het verhaal later ontstaan is, en bedacht. Hetzelfde geldt voor element (3), dat eveneens een latere toevoeging lijkt, en waarover we nog komen te spreken. Is dan het hele verhaal onwaar? Nee, element (2) komt bij Winsemius voor in (1646). We citeren weer Van der Meulen:

Via Schotanus bereiken we de „Rerum Frisicarum” van P. Winsemius (1646 lib. I pag. 8). Hierin staat het volgende: „Traditum memoriae est Frisiorum legatos stantes et erectos velut tacita utrinq; libertatis agnitione, Philippo Sacramentum dixisse reliquarumque Provinciarum legatos, quas haereditario iure Philippus tenebat, inclinatu genu solemnia homagii rectavisse”. De Friezen hebben dus, in staande hou-

ding en met fierheid, den eed afgelegd, in tegenstelling met de andere gezanten, die dit met gebogen knie deden. De reden van deze houding geeft Winsemius aan, ligt in het feit, dat zij een vrij volk vertegenwoordigden, terwijl de andere gedeputeerden namens gewesten optraden.

Van der Meulen suggereert dat het blijven staan niet zo ongewoon was als wij denken. Omdat dit voorval in geen enkele bron genoemd wordt, suggereert hij dat de Friese delegatie van tevoren toestemming heeft gevraagd om te blijven staan. Het verhaal van Winsemius van de Friezen die bleven staan sloeg wel aan, want twintig jaar later gebruikt de Friese dichter Gysbert Japicx de term *Standfries* (Breuker & Janse 1997:50, helaas zonder plaats van vermelding bij Gysbert).

Hoe dit ook zij, het gaat er verder niet om of dit verhaal waar is of bedacht. Het feit dat het verhaal in een of twee etappes geconstrueerd werd, of het nu waar of onwaar is, dat zijn niet de belangrijkste wetenschappelijke vragen. Veel verbazingwekkender is de populariteit ervan binnen Friesland, welke bewijst dat er wel degelijk sprake is van geloof in eigen vrijheidslievendheid en bewijzen daarvoor. En wie gelooft dat hij vrijheidslievend is, wil het niet alleen graag zijn, maar is het ook op zijn minst gedeeltelijk. Tegelijkertijd scheidt dit geloof spanning, want de Friezen zijn *als volk* helemaal niet vrij, maar sinds 1798 onderdeel van een sterk gecentraliseerde Nederlandse staat. Het gaat er dus bij Friese Vrijheid niet alleen om in hoeverre en wanneer de Friezen als volk vrij waren, maar ook of zij in later tijden van zichzelf geloofden vrijheidslievend te zijn. Dat laatste is de les die uit het verhaal van Gemma van Burmania geleerd moet worden. De verhalen over vrijheidslievende Friezen door de eeuwen heen, waar of onwaar, zijn bij uitstek bewijs voor een grote liefde voor een vrijheid die slechts ten dele wordt gerealiseerd en moet dus veeleer psychologisch geïnterpreteerd worden (zie Koek 1946 voor een psychologische analyse van het Friese volkskarakter). De vraag rijst nu wat de bron is geweest die Jacobus of Paulus Scheltema kan hebben geïnspireerd bij hun verfraaiingen toegevoegd aan het verhaal van Winsemius.

Friezen of Joden

Bij een klein volk dat zich door geloof staande houdt te midden van het geweld der naties denkt men al gauw aan de Joden. Dit is zeker het geval in de christelijke wereld. Getalsmystiek, teruggaande op de Bijbel, speelde een belangrijke rol bij de 17 Keuren en de 24 Landrechten (Stein 2006, Bremmer 2017). In het algemeen is het zo dat de Bijbel de voornaamste inspiratiebron is voor de Europese cultuur tot diep in de negentiende eeuw, naast natuurlijk de Grieks-Romeinse cultuur. De vraag rijst dus

hoe Scheltema, Jacobus of Paulus, op het idee kan zijn gekomen om aan de anekdote over de staande Friezen de uitspraak toe te voegen ‘*Dy Friezen knielje linne for God*’. Een bron hiervoor is te vinden in het Bijbelboek Esther. Tijdens de Babylonische ballingschap is er sprake van een minister, Haman, die Joden haat. Hij heeft van Koning Ahasveros gedaan gekregen dat mensen moeten knielen als hij voorbijkomt. Ik citeer nu uit Esther 3 in de Statenvertaling, die waarschijnlijk ook door de Scheltema’s werd gelezen:

- 2 *En al de knechten des konings, die in de poort des konings waren, neigden en bogen zich neder voor Haman; want de koning had also van hem bevolen; maar Mordechai neigde zich niet, en boog zich niet neder.*
- 3 *Toen zeiden de knechten des konings, die in de poort des konings waren, tot Mordechai: Waarom overtreedt gij des konings gebod?*
- 4 *Het geschiedde nu, toen zij dit van dag tot dag tot hem zeiden, en hij naar hen niet hoorde, zo gaven zij het Haman te kennen, opdat zij zagen, of de woorden van Mordechai bestaan zouden; want hij had hun te kennen gegeven, dat hij een Jood was.*

Het gaat nu om dat laatste zinnetje, dat als reden dient om te verklaren waarom Mordechai niet knielde voor Haman: ‘hij was een Jood’. Waarom zou het Jood-zijn van Mordechai verklaren dat hij niet knielde? Omdat Joden alleen voor God knielen. Dat blijkt ook uit andere verhalen uit het Oude Testament. In het bijbelboek Daniël (3:1-30) weigeren drie Joodse bestuurders van Babylonië, namelijk drie vrienden van Daniël, te knielen voor een afgodsbeeld van Koning Nebukadnezar. Het knielverbod is trouwens ook één van de tien geboden (Exodus 20:4-5, herziene Statenvertaling): ‘U zult voor uzelf geen beeld maken, geen enkele afbeelding van wat boven in de hemel, of beneden op de aarde of in het water onder de aarde is. U zult zich daarvoor niet neerbuigen.’ Het knielverbod, althans het verbod om beelden te aanbidden, door te knielen, loopt als een rode draad door vele verhalen in het Oude Testament. In het Bijbelboek Esther komt het knielverbod echter aan de orde in verband met een levend persoon in een hoge positie. Daarom komt dat Bijbelboek het meest in aanmerking als bron voor de levendige fantasie van de Scheltema’s.

De parallel met het Friezen-verhaal is onmiskenbaar. Er is nog een extra aanwijzing dat dit verhaal de bron is voor de Scheltema-versie van het verhaal van Winsemius. De verschillen tussen Winsemius en Scheltema zitten hem juist in de elementen (1) en (3), die Scheltema toevoegde. Scheltema focust op 1 lid van de delegatie, namelijk het individu Van

Burmania, en niet op de groep als geheel. Daarmee beweegt hij zich in de richting van het Joodse verhaal, dat ook om een individu draait (Mordechai). Daarnaast voegt Scheltema een reden toe voor het staan blijven van de Friezen die identiek is aan de gesuggereerde reden voor het staan blijven van Mordechai: zij knielen alleen voor God. Dat is romantisch en literair gezien mooier dan de reden die Winsemius geeft. Volgens Winsemius bleven de Friezen namelijk staan, omdat zij een vrij volk vertegenwoordigen. Scheltema's reden impliceert dit ook, maar maakt van de Friezen bovendien mensen van God. En laten we eerlijk zijn, literair, romantisch en retorisch gezien is het natuurlijk een zeer geslaagde uitspraak: Wij Friezen knielen alleen voor God. Het past in een vertelcultuur waarin de schoonheid van een verhaal belangrijker is dan de waarheid ervan. Dus, of dit feitelijk zo gezegd is, strikt genomen weten we dat niet. Feit is wel dat het significant is dat in de Friese geschiedenis zulke verhalen bedacht worden en dat ze aanslaan. Blijkbaar geloven Friezen graag dat ze een bijzondere positie hebben (als Joden) en dat ze erg vrijheidslievend zijn (als Joden). En dat is interessant, want in de andere gewesten van De Nederlanden is toch niet in deze mate sprake van dergelijke verhalen, laat staan dat ze zo verbazingwekkend populair zouden worden.

'Wij Friezen knielen' in de Canon van de Geschiedenis van Friesland

De Canon van de Geschiedenis van Friesland noemt noch Gemma van Burmania noch het blijven staan van de Friese delegatie. In plaats daarvan wordt in venster 7, 1250-1498 De Friese vrijheid, slechts een algemeen verhaal verteld over enkele Friese leuzen, dat we hieronder weergeven (Canon 2011, geciteerd uit de Internetversie):

Frysk en frij

De tijd van de Friese vrijheid is ongetwijfeld de meest opvallende periode uit de Friese geschiedenis. De politieke structuur in Friesland week toen namelijk af van het gangbare patroon. Omdat het verschil zo opvallend was, ontstond het idee dat de Friezen meer vrijheidslievend waren dan anderen. Zo prezen vele jaren later de beroemde Duitse dichters Goethe en Heine nog altijd de vrijheidszin van de Friezen. Aan de Friese kant werd het vrijheidsideaal tot uitdrukking gebracht in de ook nu nog bekende leus 'Frysk en Frij'. Gezegden als: 'Wij Friezen knielen alleen voor God' en 'Liever dood dan slaaf' zijn pas later bedacht.

Merk op hoe hier de volgende causaliteit wordt gepresenteerd.

1. Oorzaak: Fryslân heeft een andere politieke structuur dan zijn Europese omgeving.
2. Gevolg: het idee ontstaat dat Friezen meer vrijheidslievend zijn dan anderen.

Maar er is werkelijk geen bewijs voor deze oorzaak en gevolg-redenering. Deze redenering is mogelijk ontstaan als een ideologische reactie op de omgekeerde redenering, die een eeuw geleden populair was:

1. Oorzaak: Friezen zijn meer vrijheidslievend zijn dan anderen.
2. Gevolg: Fryslân heeft een andere politieke structuur dan zijn Europese omgeving.

Ook voor deze causale volgorde was geen bewijs. We hebben dus met twee stellingen te maken die misschien helemaal geen causaal verband met elkaar onderhouden. Wel kunnen we onszelf de vraag stellen: onder welke omstandigheden ontstaat het idee dat Friezen meer vrijheidslievend zouden zijn dan anderen? Meestal ontstaat zo'n idee als de vrijheid van een volk bedreigd wordt, en als er geen materiële macht is om die vrijheid te beschermen. Als een volk dan waarlijk vrijheidslievend is, neemt het zijn toevlucht tot het wapen van de zwakkeren: geloof. In dit geval gaat het om het geloof dat Friezen vrijheidslievender zijn dan andere volkeren. Geloof scheidt en versterkt identiteit. Maar wie wapens of materiele machtsmiddelen heeft, heeft geen geloof nodig om zich te verweren. Het ontstaan van dit geloof wijst op een diep gevoelde behoefte aan vrijheid. En als zodanig is het geloof (namelijk Friezen zijn meer vrijheidslievend dan anderen) inderdaad waar, want anders zouden Friezen niet hun toevlucht hebben genomen tot het idee dat ze meer vrijheidslievend zijn dan anderen. Kortom, wie bedenkt er mythen over Friese vrijheid: natuurlijk degene die weliswaar vrijheidslievend is, maar de felbegeerde vrijheid niet bezit. En dus volgt uit al die mythen over Friese vrijheid door de eeuwen heen dat Friezen inderdaad vrijheidslievend zijn. Anders hadden ze zich de moeite kunnen besparen om die verhalen op te dissen, en zouden er ook geen afnemers voor die verhalen zijn geweest.

De Canon zet ons echter op het verkeerde spoor, althans een onbewezen spoor, door (I) voorbij te gaan aan het feit dat iemands dromen juist heel veel over hemzelf vertellen, in dit geval over een daadwerkelijke vrijheidsdrang die zich uit in mythische verhalen, en (II) door een causaliteit te presenteren waarbij de vrijheidsdrang 'bedacht' is om de politieke

structuur te verklaren, alsof het een wetenschappelijke hypothese betrof van geschiedschrijvers uit vroeger eeuwen. Het is daarom jammer dat de Friese Canon zo weinig met het bestaan van dergelijke identiteitsverhalen doet, want ze vertellen wel degelijk iets over Friese identiteit. En evenzo is het jammer dat een verhaal dat elke Friessprekende Fries kent, afwezig is in de Canon, en evenmin te vinden is in vergelijkbare werken zoals Kooistra, Betten en De Vries (2012). Want dergelijke verhalen, waar of onwaar, bewijzen dat er een vrijheidsdrang is, zoals het ook een uiting van vrijheidsdrang is dat het privilege van de Friese Vrijheid uit 1517 in replica een plaats heeft gekregen in het Friese provinciehuis in 2017, precies 500 jaar later (zie hierover Vries 2018). Dit vrijheidsprivilege heeft geen materiële waarde. Het heeft geestelijke waarde als symbool van het Friese geloof in en van de Friese eerbied voor de eigen vrijheidslievendheid. Dat geloof vinden we bij de Friezen door de eeuwen heen, en anderen gingen daarin mee, en zagen Friesland als een 'soarte fan gidslân fan de frijheid' (Vries 2018). Maar de ultieme vrijheidsgidsen zijn natuurlijk de Joden met hun vrijheidsdrang, waarvan het gehele Oude Testament een treffende getuigenis aflegt die zijn bekroning vindt in de heroprichting van Israël in 1948. Terug dan naar de Friese vrijheidsdrang. Bestaat de Friese vrijheidslievendheid alleen in de fantasie? Of zal de Friese vrijheidslievendheid ooit op andere wijze gepraktiseerd worden dan door het vertellen van sterke verhalen en het tentoonstellen van eerbiedwaardige symbolen?

* *Ik sis Han Nijdam en Oebele Vries tank foar harren kommentaar op dit artikel. Fansels binne sy op gjin inkelde wize ferantwurdlik foar (flaters yn) de ynhâld dêrfan.*

Bibliografie

- Bremmer, Rolf (2017) *Meer dan taal: tekstgemeenschappen in het middeleeuwse Friesland*. Afscheidsrede, Universiteit Leiden.
- Breuker, Philippus (2014) *Opkomst en bloei van het Friese nationalisme 1740-1875*. Wijdemeer, Leeuwarden.
- Breuker, Philippus H. & Anton Janse (1997) 'Beelden'. In Philippus H. Breuker & Anton Janse (red.) *Negen eeuwen Friesland-Holland. Geschiedenis van een haat-liefde verhouding*. Walburg Pers, Zutphen, 9-66.
- Canon (2008/2011) *De Canon van de geschiedenis van Friesland*. In 11 en 30 vensters. Rapport van de Commissie Canon van Friesland. Internet: <http://www.11en30.nu/>
- Koek, Herman Cornelis (1946) *Het volkskarakter der Friezen*. Drukkerij Laverman, Drachten.
- Kooistra, Douwe, Erik Betten & Pieter Anko de Vries (red.) *Frieslands*

- Verleden. De Friezen en hun geschiedenis in vijftig verhalen.* Bornmeer, Leeuwarden.
- Meulen, P. van der (1934) 'De Stânfries'. *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde (BVGO)*, 7e reeks, 4e deel, 143-150.
- Mol, Hans en Justine Smithuis (2008) 'De Friezen als uitverkoren volk: religieus-patriottische geschiedschrijving in vijftiende-eeuws Friesland'. *Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis* 11, 175-204.
- Scheltema, Jacobus (1805) *Staatkundig Nederland*. [Van der Meulen geeft geen paginanummer.]
- Scheltema, Jacobus (1823) *Geschied- en Letterkundig Mengelwerk*. [Van der Meulen geeft geen paginanummer.]
- Statenvertaling. Internet: <https://www.statenvertaling.net/>. Esther 3: <https://www.statenvertaling.net/bijbel/esth/3.html>
- Stein, Robert (2006) 'Seventeen. The multiplicity of a unity in the Low Countries'. In J. Veenstra, J. Boulton (eds) *The Ideology of Burgundy: The Promotion of National Consciousness*, 1364-1565. Brill, Leiden.
- Vries, Oebele (2015) 'Frisonica libertas: Frisian freedom as an instance of medieval liberty'. *Journal of Medieval History* 41 (2), 229-248. DOI: 10.1080/03044181.2015.1034162
- Vries, Oebele (2018) 'In privileezje as stipe fan de Fryske Frijheid'. *De Moanne* 17 (2), 36-37. Ook: <http://www.demoanne.nl/privileezje-as-stipe-fan-fryske-frijheid/>
- Winsemius, Pierius (1646) *Rerum Frisicarum*. Lib. I, pag. 8.

